

Горошко В. В.,

заступник начальника

слідчого відділу Київського РВ ОМУ ГУМВС м. Одеси

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття містить аналіз теоретичних проблем, пов'язаних із визначенням та застосуванням засобів державного примусу в правовій системі України. Досліджено правову природу виникнення державно-процесуального примусу. На підставі проведеного аналізу сформульовано висновок, що порядок застосування заходів процесуального примусу має бути таким, щоб збалансовано поєднувати як інтереси підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб, до яких вони здійснюються, стосовно недопустимості безпідставного обмеження їхніх прав, втручання до приватної сфери з боку державних органів, так і інтереси потерпілого, цивільного позивача щодо ефективного поновлення їхніх прав, які порушено у зв'язку із вчиненням злочину.

Ключові слова: правова система України, державний примус, засоби державного примусу, суб'єктивне право, суб'єктивний обов'язок, заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Заходи процесуального примусу, спрямовані на забезпечення кримінального провадження, одночасно є процесуальними засобами захисту прав, у тому числі й майнових, потерпілого й цивільного позивача, створюючи необхідні умови для ефективного поновлення їхнього порушеного становища. Тому порядок їх застосування повинен збалансовано поєднувати інтереси як підозрюваного та інших осіб, до яких застосовуються ці заходи, щодо недопустимості безпідставного втручання й обмеження їхніх прав, так і потерпілого й цивільного позивача щодо захисту їхніх майнових прав і законних інтересів.

Однак правовий механізм забезпечення майнових прав особи під час застосування заходів процесуального примусу відзначається недосконалістю, суттєво знижує ефективність кримінальної юстиції. У кримінально-процесуальній доктрині ця проблема залишається нерозкритою, що актуалізує її комплексне дослідження з урахуванням конституційного трактування суспільної значимості прав людини, практики Європейського суду з прав людини, відповідних міжнародних стандартів, новітніх законодавчих актів України та нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Аналіз останніх досліджень. У сучасний період окремі питання зазначеної проблематики стали предметом наукових досліджень А. А. Благодир, Д. Л. Василенка, Л. А. Гарбовського, Ю. М. Грошевого, Ю. В. Донченко, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, С. А. Кириченка, В. О. Коновалової, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Рожнової, С. М. Стахівського, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, І. С. Яковець та ін.

Мета статті. Однак розгляд у науці окремих аспектів проблеми забезпечення майнових прав особи під час застосування заходів процесуального примусу не виключає необхідності її комплексного дослідження, що й зумовило вибір теми статті, визначило її основну мету – з'ясування правової природи держав-

но-правового примусу. Державний примус є тим засобом, що дає змогу в системі інших правових прийомів забезпечити належне функціонування правової системи, реалізацію об'єктивного права та здійснення суб'єктивних прав. Цим зумовлюється актуальність теми дослідження, його теоретична й науково-прикладна цінність.

Виклад основного матеріалу. Україна визнала людину, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Головним обов'язком держави проголошено утвердження й забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України) [1]. У зв'язку із цим забезпечення прав і свобод людини, створення оптимальних умов для їх реалізації можуть розглядатися як критерій, що характеризує рівень розвитку держави та суспільства в цілому. Адже без належного забезпечення будь-яке право лишається простою декларацією, яка не має цінності, оскільки реального характеру воно набуває лише під час створення державою дієвого механізму забезпечення їх реалізації, передбачення правових гарантій, що надають можливість особі задовольнити свої законні інтереси шляхом реалізації наданих їй прав.

Особливе значення забезпечення прав людини набуває у сфері кримінального провадження, де за наявності законних підстав права й свободи суб'єктів провадження можуть бути суттєво обмежені шляхом застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Це зумовлює необхідність звернення до дослідження проблеми забезпечення прав людини.

Під забезпеченням прав людини у сфері кримінального процесу пропонується розуміти діяльність компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, що полягає у виконанні певних процесуальних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації прав кожним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, їх охорону, а у випадку порушення або можливого порушення – вжиття заходів щодо попередження їх порушення або ефективного відновлення (захисту прав).

Забезпечити особі реалізацію належних їй прав та законних інтересів означає, по-перше, надати їй можливість зробити те, що випливає з конкретного, належного їй права; по-друге, створити в дослідчому процесі такі умови його функціонування, які дозволяють особі вчинити так, як вона бажає (зрозуміло, що в межах закону й правової ситуації, що фактично склалася); по-третє, забезпечити надання конкретній особі того, чого вона потребує для реалізації своїх прав та законних інтересів. Таким чином, забезпечення прав та законних інтересів особи є особливим діяльно-практичним процесом, у якому орган (або посадова особа), що його веде, зобов'язаний виконати певну сукупність особливих процесуальних дій реалізаційного характеру [2, с. 89].

Об'єктом забезпечення є не тільки права людини, а й правомірність їх реалізації, яка являє собою кінцеву мету діяльності щодо їх забезпечення. Окремим об'єктом забезпечення прав

особи (фізичної або юридичної) у кримінальному судочинстві є її майнові права, які за наявності законних підстав можуть бути суттєво обмежені у зв'язку із застосуванням заходів процесуального примусу та проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку із цим важливого значення для подальшого дослідження механізму забезпечення майнових прав під час застосування заходів процесуального примусу набуває вирішення питання щодо правового змісту цього поняття, з'ясування сутності понять «майно» та «майнові права».

Ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) чітко встановлює зміст поняття «майно», під яким розуміється окрема річ, тобто предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами [3]. Ст. 139 Господарського кодексу України (далі – ГК) передбачає, що майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [4].

Ст. 3 Закону України від 12.07.2001 р. «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» визначено, що майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери, нематеріальні активи, у тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності. Під майновими правами, відповідно до цього закону, слід розуміти будь-які права, що можуть оцінюватися, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [5, ст. 1577].

Системний аналіз названих статей ЦК України, ГК України, Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» дає підстави зробити висновок про розширення кола об'єктів цивільних прав, які можуть бути обмежені під час застосування заходів процесуального примусу у сфері кримінального судочинства. Насамперед це майнові права. Ними, наприклад, можуть бути корпоративні права обвинуваченого (підозрюваного), якими відповідно до ст. 167 ГК України визнаються майнові права особи, частка якої визначається в статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Майновими правами є й права особи в договорі про пайову участь у будівництві житла, внаслідок виконання зобов'язань за яким особа набуває право власності на індивідуально визначену квартиру, будівлю тощо.

Отже, згідно із чинним законодавством майнові права є складовим елементом поняття «майно» та самостійним об'єктом діяльності щодо забезпечення прав.

Характеризуючи майнові права, І. В. Спасібо-Фатеєва звертає увагу на те, що за ЦК України вони : а) входять до складу майна; б) за відсутності окремого визначення як такі

віділяються право вимоги (ч. 2 ст. 191 ЦК України); майнове право, посвідчуване цінним папером (ч. 1 ст. 194 ЦК України); майнові права інтелектуальної власності (ст. 424 ЦК України) та ін.; в) мають економічний зміст, грошову оцінку, характеризуються невідчужуваністю; до них відносяться як речові (зокрема право власності), так і зобов'язальні права [6, с. 10].

Оскільки право власності має виняткове значення для захисту законних інтересів людини, воно отримало окреме нормативне забезпечення не тільки на національному, а й на міжнародному рівні. Незважаючи на досить суперечливий підхід до оцінки його сутності та значення, який знайшов свій вираз у тому, що право на мирне володіння майном не було зазначено з-поміж основоположних прав і свобод, закріплених Конвенцією з прав людини та основоположних свобод, згодом воно було встановлено в ст. 1 «Захист права власності» Протоколу 1 до Конвенції, яка передбачає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Історичний підхід західної традиції права щодо непорушності права власності, зазначає С.С. Шевчук, переважно був суперечливий не тільки в конституційній доктрині, але й на рівні регіонального міжнародного права. Такі тенденції були пов'язані насамперед із переосмисленням ролі держави в суспільстві та розвитком доктрини соціальної держави, яка вже майже п'ятдесят років є панівною в державах європейської демократії [7, с. 686, 687].

Право мирного володіння майном може застосовуватися до великої кількості вимог, речей, майнових прав та інтересів, які складають «майно». Для визначення того, що, власне, входить до поняття «власності», у практиці Європейського Суду з прав людини було впроваджено кілька важливих критеріїв, які продовжують розвиватися. Такими критеріями є: 1) економічна цінність права чи інтересу; 2) об'єкт володіння повинен бути адекватно визначеним; 3) право чи інтерес повинні бути належним чином закріплені в національному праві (відповідно до сталої практики Європейського Суду «володіння» в розумінні ст. 1 Протоколу 1 можуть включати існуючі права власності, зокрема права вимоги, щодо яких особа має «правомірні очікування» стосовно їх задоволення. Відповідно, вимога має бути конкретною та адекватною визначеною) [7, с. 686, 687].

Одним із випадків законного втручання до сфери права власності в інтересах суспільства є його обмеження в кримінальному процесі під час застосування заходів процесуального примусу. Допустимість такого втручання передбачає необхідність існування ефективного механізму забезпечення майнових прав особи, адже незаконне та необгрунтоване застосування примусу, вторгнення державних органів до сфери законних інтересів фізичної або юридичної особи, позбавлення, навіть тимчасове, її майна здатне завдати суттєвої шкоди її законним інтересам, відшкодування якої має здійснюватися в якнайшвидші строки, оскільки в окремих випадках це може призвести до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб і виходять за межі конкретного кримінального провадження.

Основа механізму забезпечення майнових прав особи під час застосування заходів процесуального примусу становлять правові вимоги до діяльності органів, які ведуть кримінальне провадження, стосовно дотримання прав суб'єктів криміналь-

но-процесуальної діяльності й визнання за ними пріоритетного значення; забезпечення верховенства права й правової визначеності в становищі цих суб'єктів; дотримання вимог закону щодо фактичних, юридичних підстав та порядку обмеження права, а також надання уповноваженому суб'єкту можливості оскарження процесуальних рішень стосовно обмеження його прав, що являє собою процесуальний засіб захисту; вчасного вжиття заходів до відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, поєднаними з обмеженням майнових прав, та поновлення порушеного становища особи, притягненням до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні майнових прав особи.

Висновки. Забезпечення прав учасників процесу є публічно-правовим обов'язком державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, що прямо постає зі ст. 3 Конституції України. Будучи правовим засобом, цей обов'язок має здійснюватися протягом усього провадження, що створює оптимальні умови для реалізації права, його охорони та захисту. Виконання обов'язку щодо забезпечення прав учасників процесу потребує активної діяльності компетентних органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, щодо роз'яснення права; створення умов для його реалізації та сприяння реалізації права; здійснення конкретних дій, спрямованих на попередження або усунення перешкод для його реалізації; виконання обов'язків, що кореспондують праву; захисту порушеного права або попередження його можливого порушення.

Враховуючи зазначене, не допустимим є переклад тягара доказування спричинення шкоди майновим правам на особу, якій вона завдана у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження. На цьому акцентує Європейський суд з прав людини. Так, у справі «Тендам проти Іспанії» заявник був виправданий за пред'явленим обвинуваченням і вимагав повернення йому вилученого під час розслідування майна. Деякі речі йому було повернено, проте, як він зазначив, вони були пошкоджені, а деякі взагалі втрачено. Розглядаючи справу, суд у постанові від 13.07.2010 р. зазначив, що тягар доказування щодо втрачених та пошкоджених речей лежав на судових органах, які зобов'язані були стежити за їх збереженням протягом строку їх вилучення, а не на заявнику, якого було виправдано через сім років після вилучення речей. Оскільки після виправдання заявника судові органи не надали пояснення втрати та пошкодження вилучених речей, вони несуть відповідальність за будь-яку шкоду, що викликана вилученням. Відмовившись заявнику у вимозі компенсації завданої йому шкоди, судові органи поклали на нього не співрозмірний та надмірний тягар [8, с. 15, 16]. Заходи процесуального примусу нерозривно пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, щодо якої вони здійснюються. Цим обумовлюється необхідність створення дієвого механізму, що забезпечує законність та обґрунтованість такого обмеження, виключає зловживання в цій сфері з боку органів, які здійснюють кримінальне провадження.

Заходи процесуального примусу відіграють також важливу роль у захисті прав потерпілого, цивільного позивача, у тому числі й майнових, оскільки забезпечують можливість відправлення правосуддя й відшкодування шкоди, завданої їм злочинном. Порядок застосування заходів процесуального примусу має бути таким, щоб збалансовано поєднувати як інтереси підозрюваного, інших осіб, до яких вони здійснюються, стосовно недопустимості безпідставного обмеження їх прав, втручання до приватної сфери з боку державних органів, так і інтереси потерпілого, цивільного позивача щодо ефективного поновлення їх прав, які порушено у зв'язку з вчиненням злочину. Адже кримінальний процес необхідно розглядати не лише як гаран-

тію захисту прав потерпілого, цивільного позивача від злочину, але й одночасно як гарантію підозрюваного від незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, обмеження його прав і свобод, незаконного засудження й призначення покарання.

Література:

1. Конституція України. – Х. : Консум, 1996. – 48 с.
2. Зеленецький В.С. Доследственное производство в уголовном процессе Украины / В.С. Зеленецький. – Х. : Кроссруд, 2009. – 172 с.
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 18. – Ст. 144.
5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1577.
6. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності / І.В. Спасибо-Фатєєва // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 9–18.
7. Шевчук С.С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С.С. Шевчук. – К. : Реферат, 2010. – Вид. 3. – 848 с.
8. Постанова у справі «Тендам проти Іспанії» : Постанова Європейського Суду з прав людини від 13.07.2010 р. // Бюлетень Європейського суду по правам человека. – 2011. – № 2. – С. 31–41.

Горошко В. В. Правовые основания государственного процессуального принуждения для уголовного производства Украины

Аннотация. Статья содержит анализ теоретических проблем, связанных с определением и применением средств государственного принуждения в правовой системе Украины. Исследована правовую природу возникновения государственного процессуального принуждения. На основании проведенного анализа сформулирован вывод, что порядок применения мероприятий процессуального принуждения должен быть таким, чтобы сбалансировано совмещать как интересы подозреваемого, обвиняемого, других лиц, к которым они осуществляются, относительно недопустимости безосновательного ограничения их прав, вмешательства в частную жизнь со стороны государственных органов, так и интересы пострадавшего, гражданского истца, относительно эффективного возобновления их прав, которые нарушены в связи с совершением преступления.

Ключевые слова: правовая система Украины, государственное принуждение, средства государственного принуждения, субъективное право, субъективная обязанность, мероприятия обеспечения уголовного производства.

Goroshko V. Legal framework state judicial to compulsion for criminal realization of Ukraine

Summary. The article contains the analysis of theoretical problems, related to the decision and application of facilities of state compulsion in the legal system of Ukraine. Investigational legal nature of origin state judicial to the compulsion. On the basis of the conducted analysis a conclusion is formulated, that an order of application of measures of judicial compulsion must be such, that it is balanced to combine as interests of suspected, defendant, other persons which they are carried out to, in relation to impermissibility groundless limitation of their rights, interferences with private life from the side of public organs, so interests of, civil plaintiff, in relation to effective renewal of their rights which are broken in connection with the commission of crime.

Key words: legal system of Ukraine, means of compulsion, legal relations, Subjective law, subjective obligation, measures of providing of criminal realization.